

Казенний губернаторський будинок у Києво-Печерській фортеці

(Національний центр народної культури "Музей Івана Гончара")

Приміщення, яке у 1993 р. було передане державою у користування Музею Івана Гончара, і в якому нині розміщується його експозиція, є пам'яткою архітектури XVIII–XIX ст. Історія спорудження цієї будівлі тісно пов'язана з історією Києва і Печерська. Тож зробимо невеликий екскурс у минуле.

Христина Чучман

У 1667 р. після переходу Правобережної України під руку Москви за Андрусівським перемир'ям між Російською державою і Річчю Посполитою Київ став прикордонним містом. Логічно, що, вступивши до Києва, російська адміністрація почала укріплювати фортечні мури Старого міста, яке складалося у 2-й пол. XVII ст. з кількох окремих фортець [5].

На Печерську в цей час існувало кілька монастирів і давнє поселення довкола Києво-Печерської лаври, відоме у XVI–XVII ст. під назвою "Печерське містечко". Територія, на якій розташована садиба Музею, належала саме до Печерського містечка. Його населення обслуговувало Лавру, мало три приходські церкви, дві з яких – Феодосія Печерського і Воскресіння Христового (нині в народі називають "Аф-

ганська") – збереглися до наших днів. До парафії сусідньої з нашим музеєм Воскресенської церкви на початку XVIII ст. належало близько 100 селянських дворів [7]. Окрім селян, серед мешканців Печерського містечка були і заможні городяни. Між зазначеними двома церквами і третьою, св. Параскеви П'ятницької (яка не збереглася), розташовувалася торгова площа Печерського містечка. Торгівля давала значні прибутки Києво-Печерській Лаврі, оскільки саме цей монастир володів містечком [21].

З кінця XVII ст. за вказівкою російського уряду на Печерську зводяться фортифікаційні укріплення. Спочатку гетьман Іван Самойлович з козаками спорудив земляні вали довкола Лаври і Печерського містечка, за ним гетьман Іван Мазепа звів цегляний оборонний мур довкола Верхньої Лаври. А в 1706 р. під час Північної війни цар Петро I заклав на Печерську фортецю бастионного типу із земляними валами, ровами й іншими укріпленнями. Києво-

Парадний фасад казенного губернаторського будинку з флігелями. Креслення 1780 р. (Публікується вперше).

Києво-Печерська фортеця і частина форштадту з Московського боку. 1783 р.

Печерська Лавра, Вознесенський монастир і Печерське містечко опинилися всередині цієї фортеці. При цьому будинки містечка (близько тисячі дворів) було знесено, а їхніх мешканців переселили за межі фортеці в Нову слободу, утворену в районі сучасних вулиць Московської, Різницької і Рибальської [10].

Певний час у Києві утримувались дві фортеці. Та з 1803 р., як писав історик Д.П. Меньшов, "Старокиевская почитается ненужною и к содержанию не полагается. С первой половины 18 века гарнизон Киева начал сосредотачиваться в Печерской крепости, а строкиевские валы заросли деревьями и кустарниками и сделались местом праздничных прогулок для народа" [16]. Поблизу НЦНК "Музей Івана Гончара" до нашого часу збереглися вали бастионів і споруди з комплексу Києво-Печерської фортеці. Це – Московські верхня (1765 р.) і нижня (1779 р.) брами (тодішній в'їзд до Києва з півдня), Васильківська рavelінна брама (вул. Цитадельна, буд. №3), пороховий льох Олексіївського бастиону (кафе "Царське село"), головна гауптвахта (вул. І. Мазепи, 44), арсенал (Культурний центр "Мистецький Арсенал"). Опис Києва 1775 р. свідчить, що в Києво-Печерській фортеці "жил генерал-губернатор, обер-комендант, генералитет и штаб-офицеры артиллерии". Тут знаходилися "губернаторский дом, деревянной на каменном фундаменте и при нем каменные службы. Обер-комендантский деревянной же дом... Каменная гауптвахта с дежурной и комендантскою канцеляриею для гарнизона, казармы каменные и провиантской немалой магазейн. Из означенных казарм – в одних покоях губернская канцелярия" [4]. Дослідниця Київської фортеці О. В. Сіткарьова зазначає, що впродовж свого існування деякі з цих будівель неодноразово змінювали архітектурний вигляд і функціональне призначення [22]. Цей висновок безпосередньо стосується й приміщення НЦНК "Музей Івана Гончара".

На охоронній дошці під №866 на фасаді нашого музею зазначено, що це – колишня "Канцелярія генерал-губернатора". В той же час ряд довідників стверджує, що це "губернаторський (генерал-губернаторський) будинок" [13, 14, 15, 17, 19, 23]. Є розходження і в датуванні споруд-

Тильний фасад казенного губернаторського будинку. 1783 р.

ження цієї будівлі. На охоронній дошці вказано 1780 р. Ця ж дата фігурує і в більшості довідників. Проте це не єдина версія, називається ще дата "серед. 50-х років 18 ст." [13]. Вона видається більш вірогідною, бо факти свідчать, що садиба була споруджена в період з 1757 по 1762 рр. Такої точки зору дотримуються архітектор І.М. Малакова [20] та киевознавець М.Б. Кальницький [12], які досліджували цю споруду. Підтвердженням останньої версії є архівні документи, зокрема "Книга прихода и расхода денежных сумм ассигнованных на строительство казенного губернаторского дома на каменном фундаменте в Печерской крепости" [1] та "Дело о ремонте дома губернатора в городе Киеве". В останній справі говориться, що "строение губернаторского дома бывшей губернской канцелярии было начато 17 мая 1757 года и окончено 1762 года" [2].

Відоме й ім'я архітектора, за чиїм проектом було зведено будівлю. Це – Семен Антонович Карін (1733–1797 рр.) Походив він із дворянської родини, рано почав професійну діяльність. З 1747 р. як учень архітектора працював в команді архітектора І.Ф. Мічуріна на будівництві Андріївської церкви за проектом Б. Растреллі. В 1754 р. С. Карін – уже архітекторський помічник 2-го класу в чині підпоручика. З 1759 р. працював в якості архітектора, маючи капітанський чин. 1768 р. Семен Антонович отримав звання архітектора і з 1790-х рр. працював на посаді архітектора Московської управи і московського губернського архітектора. На початку 1797 р. С. Карін помер, і був похований у Москві в Покровському монастирі [9].

Зовнішній вигляд будинку і садиби, зведених за проектом С. Каріна, до сьогодні зазнав значних змін. На час побудови за структурою це була досить типова садиба, особливо поширена у Підмосков'ї з 1780-х рр [11]. Вона складалася з центральної двоповерхової будівлі, двох флігелів та огорожі з брамою. Головний будинок, побудований у стилі бароко, мав два фасади (парадний і тильний), високий трикутний фронтон над входом і бічні виступи. Перший цокольний поверх одразу був викладений із цегли, і дійшов до нашого часу без значних змін. Другий поверх був дерев'яним, з високим дахом, імовірно, критим гонтом. Відомо, що гонт поставився на це будівництво з Чернігівщини [12, С.6]. До центрального входу на другий поверх вели закруглені дерев'яні сходи на кам'яному фундаменті. Тильний фасад мав вигляд двоповерхової

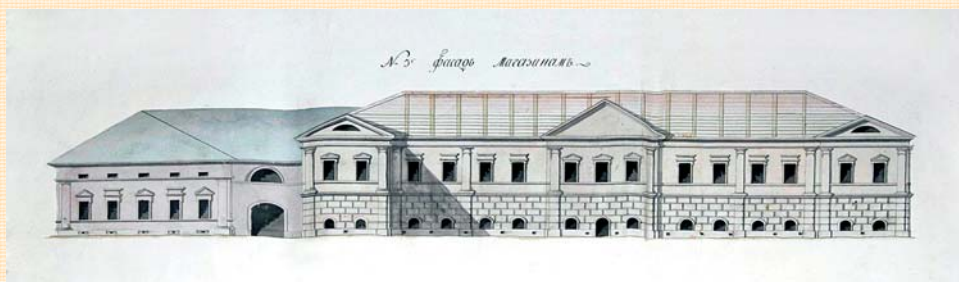
лоджії з арками на чотирьох цегляних стовпах. Садиба мала два кам'яні флігелі та в'їзну браму. Первісний вигляд будинку і садиби, а також їх перебудови зафіксовані на планах Києво-Печерської фортеці [12,15, 20].

Історія зберегла для нас відомості і щодо внутрішнього вигляду будівлі. Згідно опису 1776–1779 рр. планування приміщень верхнього поверху було анфіладним. Праве крило налічувало 7 кімнат, ліве – 6. Кімнати, серед яких у правому крилі знаходились і спальні, були обклеєні шпалерами або побілені крейдою, дерев'яні стелі підбиті тканиною. Будівля мала пічне опалення, зустрічались “голландські” печі, оздоблені кахлями. Праве крило нижнього цокольного поверху займали господарські приміщення і кухня. Ліве – складські приміщення. Підлога і стелі першого поверху були цегляні. Останні мали вигляд склепінь. У флігелях садиби жила двірня і охорона. За її межами знаходився “конюшиний двір”, а за валами фортеці – губернаторський сад із дерев'яними будівлями для відпочинку [12, додаток].

До нашого часу будинок дійшов у перебудованому вигляді, оскільки в 1782 р., під час перебудовання в ньому намісницького правління сталася пожежа. Як свідчать документи, в ніч на 23 грудня 1782 р. в будинку ночували секретар, реєстратор і канцелярист. Тут перебували караульні солдати і сторожа. Всі вони засвідчили, що о другій годині ночі дим заповнив усе приміщення намісницького правління. В палатах також ночували чергові канцеляристи, які встигли врятувати деякі справи і речі. Після пожежі залишилися тільки цегляний цокольний поверх будинку, цегляні флігелі та зруйнована огорожа [3].

Впродовж 1806–1809 рр. велася реконструкція будинку. Саме після неї, на початку ХІХ ст., будинок набув зовнішнього вигляду, близького до сучасного. З цегли було зведено другий поверх під залізним дахом. На місці північного флігеля, перпендикулярно до будинку, прибудовано двоповерховий цегляний корпус, у якому тепер розміщені адміністрація і наукова частина музею. У цей же час відновили огорожу і встановили нову цегляну аркову браму з пішохідними проходами. Сходи парадного фасаду було ліквідовано – замість них спорудили вхід на перший поверх, тильний фасад також набув сучасного вигляду.

Фасад магазинів (складів) комісаріатського відомства. Креслення 1809 р.

Нові фасади були декоровані у класицистичному стилі. На початку ХХ ст. історик В. Щербина писав, що: “на передньому фасаді перебудованого колишнього будинку генерал-губернатора ще зберігся слід державного герба – двоголовий орел того типу, як на початку ХІХ ст., на затильному фасаді добре зберігся вензель “А” [24].

З часом змінювався не тільки будинок, змінювалася сама Києво-Печерська фортеця, розмір якої упродовж ХІХ ст. збільшився за рахунок побудови нових укріплень в 1831–1861 рр. Тепер вона називалася “Нова Печерська фортеця”, а бастионну фортецю ХVІІІ ст. стали називати “Стара Печерська фортеця” або ж “Цитадель”. Крім цього відбувалися і адміністративні зміни на території підросійської України. Створену у 1708 р. Київську губернію у 1775 р. було ліквідовано, а Київ з околицями відійшов до Малоросійського відомства. З 1781р. було запроваджено Київське намісництво. 1797 р. Київську губернію відновили, і вона проіснувала до 1917 р.

Ці фактори вплинули на те, що садиба та її центральний будинок упродовж тривалого часу використовувалися за різним призначенням і різними відомствами. Відомо, що за період з 1700 по 1917 р. у Києві було 85 губернаторів [18]. Деякі з них називалися просто губернаторами чи генерал-губернаторами навіть до того, як у 1708 р. вперше було утворено Київську губернію. До того ж, у певні періоди в Києві існували ще посади військового та цивільного губернатора (генерал-губернатора). Функції їх з часом змінювалися. Не варто абсолютизувати назву “генерал-губернаторський будинок”. Якщо вона у когось асоціюється саме з Київським генерал-губернаторством, то слід знати, що останнє було утворене у 1832 й проіснувало до 1914 р. До того ж дослідники стверджують, що всі генерал-губернатори, які обіймали цю посаду в Києві з 1832 р., мешкали у генерал-губернаторському палаці на вулиці Інститутській, на місці теперішнього будинку № 20/8. Ця будівля не збереглася [8].

Стосовно нашого будинку відомо, що в ньому з 1766 по 1775 р. мав помешкання Київський губернатор (генерал-губернатор) генерал-аншеф Федір Матвійович Воєйков, який збудував у

Сучасний вигляд будівлі. Фото Богдана Пошивайла. 2011 р.

садибі дерев'яну оранжерею. Можна припустити, що до запровадження у 1781 р. Київського намісництва це приміщення могло одночасно або частково, наприклад, ліве крило, використовуватись і під губернаторську канцелярію.

Від 1776 до 1779 р. садиба не експлуатувалася і перебувала у занедбаному стані. В 1779 р. в ній тимчасово розмістили польову аптеку. Пізніше тут були намісницьке правління, губернська скарбниця, комісаріатське ві-

домство. Саме воно у 1806–1809 рр. і провело реконструкцію приміщення [12]. Після перетворення комісаріатського відомства на інтендантське в садибі знаходився інтендантський речовий склад, і в кінці XIX ст. вона мала адресу: "Цитадель, №15" [6].

За радянської доби будинок також використовувався як склад, а з середини XX ст. як гуртожиток Київського військового округу. Крім перебудови на початку XIX ст., були ще ре-

конструкції 1880-х та 1920-х рр. У другій половині XX ст. будинок знову зазнав внутрішніх перебудов, зокрема, було настелено підлоги, прибудовано нові сходи, з південного боку зведено гараж. Тоді ж знесено південний флігель і поряд з садибою споруджено п'ятиповерховий житловий будинок. У 1979 р. центральний будинок садиби оголошено пам'яткою архітектури республіканського значення, з подальшим використанням її під заклад культури.

Розміщення в цій садибі центру української народної культури є певною мірою символічним. На цьому місці давно вже ліквідовано житла селян і міщан Печерського містечка. Та діюча етнологічна експозиція НЦНК "Музей Івана Гончара", виставки творів народних майстрів, фестивалі, виступи кобзарів і народних гуртів, ігри та забави, які відбуваються на цій території, дають можливість доторкнутись до минулого народу, створюють неповторну атмосферу українського селища.

1. ЦДІАК України, ф.59, оп.1, спр.2955
2. ЦДІАК України, ф.59, оп.1, спр.8033.
3. Пожар 1782 г. в здании Киев. Намест. Правления // Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Под ред. А. Андриевского. - Выпуск 2. — К., 1882. — С. 31-35.
4. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. — К., 1989. — С. 18 — 19.
5. Алферова Г.В., Харламов В.А. Киев во второй половине XVII века. К., 1982. — С. 10, 61 — 64.
6. Весь Киев. Адресная и справочная книга. 1899. — С. 195.
7. Визначні пам'ятки Києва: енциклопедичний довідник. — К., 2005. — С. 166.
8. Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. — К.: Кий, 2004. — С. 124.
9. Дьяконов М. В. К биографическому словарю московских зодчих XVIII — XIX вв. // Русский город. Выпуск 4. — М., 1981. — С. 175 — 176.
10. Звід пам'яток історії та культури України. Київ. Кн. I, ч. I. — К., 1999. — С. 432.
11. Ильин М. А. К вопросу о русских усадьбах XVIII ст. // Русский город. Выпуск 4. — М., 1981. — С. 157 — 173.
12. Історична записка. Реставрація і реабілітація пам'ятки архітектури національного значення — колишнього будинку військового генерал-губернатора під Український Центр народної культури "Музей Івана Гончара". Підготував М.Б. Кальницький — К. : Архітектурно-проектна майстерня "Реставратор". — 2002.
13. Киев. Энциклопедический справочник. Под ред. А.В. Кудрицкого. — К., 1986. — С. 130.
14. Київ. Провідник. За редакцією Федора Ернста. — К., 1930. — С. 545.
15. Килессо С. К. Киево-Печерская лавра. — М. : Искусство, 1975. — С. 92.
16. Меньшов Д. П. Старо-Киевская и Печерская крепости. — М., 1913. — С. 13 — 14.
17. Нариси з історії Києва. К., 2002. — С. 119.
18. Рибаків М. О. До історії однієї з імператорських структур в Україні (Губернаторська влада в Києві 1700 — 1917 рр.) // Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. — К., 1997. — С. 210.
19. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т.1. — К. 1982. — С. 74.
20. Канцелярия генерал — губернатора, Киев, ул. Январского восстания, №29. Проект охранный зоны. Том IV. Книга 1. — Укрпроектреставрация. — К., 1994.
21. Сіткарьова О. В. Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври та її історичного оточення за доби гетьмана І.С. Мазепи. — К., 2005. — С. 159 — 171.
22. Ситкарева О. В. Киевская крепость XVIII — XIX вв. — К., 1997. — С. 71.
23. Туристичний путівник. Київ. Львів. — 2001. — С. 233.
24. Щербина В. Кілька маловідомих пам'яток XVIII ст. в Києві // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — Збірник перший. — К., 1930. — С. 310.